

В цілому щодо долі заміжньої циганки слід зазначити, що тільки після народження першої дитини (особливо якщо це був хлопчик) вона ставала повноправним членом сім'ї. Тому, материнство в ромів порівнюється із соціальним чи професійним досягненням чоловіка. Чим більше жінка реалізувала себе як мати (тобто чим успішніше вона виховує свою дитину або дітей), тим вагомішою стає її думка й положення в ромському суспільстві [4, с.148].

Саме тому раніше циганські сім'ї були такими багатодітними. Але зараз через складні соціально-економічні умови, в яких опинилися не тільки роми, а й значна частина українського суспільства, ситуація дещо змінилася. Так, у ході глибинного інтерв'ю респондентка зазначила: *«Да, раньше цыганские семьи были многодетными... Не знаю, в нашей семье двое детей. Как подумаешь, очень тяжело сейчас, а как дальше будет.. Есть конечно, которые и сейчас как-то не боятся, стараются, чтоб было побольше деток, но...»* (Лариса).

Наступним віковим періодом в житті циганки є старість. Слід зазначити, що жінки старшого віку посідали особливе місце у статево-віковій стратифікації сім'ї та громади. Через часткове зниження фізичних можливостей коло їх господарських обов'язків поступово звужується (переважно, приготування їжі та догляд онуків), однак впливовість у прийнятті господарських та сімейних рішень навпаки зростає. Чим старіша жінка, тим більш поважною вона стає. Зі старою циганкою вступали в розмову чоловіки, на святах вона могла сидіти разом з ними (чого не могли собі дозволити молоді жінки). До речі, чоловіки нічого не починали робити, не порадившись з найстарішою жінкою, її думка вважалася важливою як для родини, так і табору в цілому. Літні жінки здобували особливий авторитет, посідали статус морального цензора поведінки оточуючих [4, с. 172].

В цілому, аналіз науково-популярних та періодичних видань, матеріали глибинних інтерв'ю свідчать, що стереотип меншовартості жіночої статі у ромів спрацьовує й до сьогодення.

На рівні особистих стосунків подружжя помітна гендерна ієрархія, яка виявляється у подвійних стандартах моральної оцінки поведінки чоловіка та дружини. Реалії повсякденного життя засвідчують, що соціонормативна культура не допускала відхилення від ієрархічної моделі гендерних відносин. За якісним змістом та

структурою циганський етнокультурний стереотип фемінності значною мірою співвідноситься з патріархальним каноном.

Гендерна нерівність у циганському середовищі безпосередньо пов'язана з традиційним укладом їх життя, розподілом гендерних ролей та обов'язків, згідно яким саме жінка повинна не лише дбати про родинний затишок, а забезпечувати існування сім'ї.

Все, вище зазначене, дає підстави стверджувати, що зміст подібної гендерної програми для жінки направлений перш за все, на укріплення циганської родини, сімейних цінностей та забезпеченні соціального механізму передачі традиційних гендерних ролей і норм поведінки наступним поколінням. Тому, проблема невизнання гендерної рівності жінок у ромів так і залишається досить актуальною. Через замкненість цього етносу існує нагальна проблема інтеграції циганки в українське суспільство, адже наявних механізмів цього процесу на жаль не існує.

Тому, з метою впливу на переосмислення гендерних стереотипів серед самих ромів, а також на усвідомлення рівних прав жінок у різних сферах життєдіяльності, доцільним здається об'єднання зусиль державних структур і громадських організацій, особливо жіночих. Зрозуміло, що рух має бути з обох сторін: з одного боку, держава повинна докласти всіх зусиль для того, щоб надати їм соціальні гарантії, освіту, враховуючи особливості культури, традицій та нарешті допомогти інтегруватись в суспільство, а з іншого – головним має бути прагнення самих циганок до співжиття із соціумом країни, де вони проживають.

1. *Афанасьєва Л. В.* Етносамобутність ромів в українському етнічному середовищі [Текст] / Л. В. Афанасьєва // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 27. – Філософські науки, 2010. – С.38-41. 2. *Афанасьєва Л.* Гендерна специфіка взаємин ромів та проблеми втілення гендерних освітніх проєктів в їхньому середовищі [Текст] / Л. Афанасьєва, І. Грабовська // Українознавчий альманах. Випуск 4 (специвипуск): Гендерна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи (на виконання Наказу МОН № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту»). – К.-Мелітополь, 2010. – С.17-24. 3. *Варакута Н.* Мифы о нашей цыганской вольнице [Текст] / Н. Варакута // Женские секреты. – 2007. – № 10. – С. 150-153. 4. *Деметер Н.* История цыган – новый взгляд [Текст] / Деметер Н., Бессонов Н., Кутенков В.– Воронеж: ИПФ «Воронеж», 2000. – 336 с.

Ірина Букрєєва

Особливості політичної культури сучасної молоді: до постановки проблеми

У статті на основі результатів соціологічних досліджень проаналізовано основні показники

сучасного стану політичної культури молоді, визначено провідні тенденції у її формуванні та рівень участі у політичному житті суспільства.

The article based on of the results of sociological research, analyzed performance of modern political culture of youth, the main trends in its formation and the level of participation in the political life of society.

Процес інтеграції України у світове співтовариство передбачає реформи та зміни в усіх ланках суспільного життя, що в свою чергу актуалізує питання вдосконалення політичної культури всього соціуму, яка не можлива без гармонічних взаємовідносин людини з державою, владою, політичними партіями і громадськими організаціями. При цьому політична культура не лише віддзеркалює труднощі та суперечності перехідного періоду, але й сама суттєво впливає на хід соціально-економічних та політичних перетворень. Йдеться про громадянську участь людини у справах суспільства і держави, партнерські відносини, кооперацію, тобто про новий для нашої держави активістський тип політичної культури.

Ці обставини спонукають до підвищення уваги держави і суспільства до статусу молодої людини в політичній, економічній, соціокультурній дійсності. З одного боку, за сучасних умов молодь знаходиться в авангарді суспільного прогресу, адже над нею не тяжіють прокомуністичні ідеологічні догми і в неї немає того особистого негативного життєвого досвіду, який накопичили представники старшого покоління. Йдеться про соціальну страту, якій долею написано бути сформованою саме трансформаційними змінами усіх сфер людської життєдіяльності. Форма і характер громадянської участі молоді є вагомими чинниками, що впливають на якість політичних процесів у країні та інтенсивність демократичних перетворень у суспільстві. З іншого ж - саме молодь є найбільш сприятливою для поширення негативних культурних тенденцій, оскільки її політична свідомість ще не є сформованою, що спричиняє сприйняття певних культурних стереотипів, які здатні навіть загальмувати розвиток особистості ще на етапі її соціалізації. Саме тому їх необхідно враховувати і натомість поширювати прийнятні з національної точки зору зразки політичної культури.

У 1991 році молодь завзято підтримала ідею проголошення незалежності України, про що свідчили проведені нею численні акції. Сьогодні, коли Україна відсвяткувала 21 річницю незалежності, молодь має власні погляди та політичні ідеали. Проте процес їх формування є недостатньо динамічним та керованим. Адже, за даними соціологічних досліджень, майже третина молоді ще не визначилася з ідеологічними пріоритетами, поглядами на зовнішню політику і навіть зі ставленням до своєї країни й народу. Молодь у сучасному українському суспільстві й досі виступає в ролі пасивного об'єкта, а не в якості активної сили, спроможної не тільки відтворювати суспільно-політичні відносини, а й

виявляти політичну активність та інновації. А від того, якими будуть цінності, інтереси цього покоління, на що спрямовуватиметься його активність, якою буде національна та політична культура нової генерації, залежить майбутнє України.

Тому адаптація і ефективна політична соціалізація молоді є найбільш актуальним суспільним завданням, яке треба вирішувати на фоні двох взаємодоповнюючих процесів: внутрішньодержавних змін та фундаментальних змін існування всієї людської цивілізації, які призводять до її якісного нового стану. Йдеться про політичну культуру якісно нового рівня – культуру громадянськості, реальної участі у процесах вироблення політики і державного управління.

З огляду на це для дослідження даної проблеми мають неабияке значення праці таких зарубіжних теоретиків політичної культури як Г. Алмонд, Е. Баталов, Р.Бауер, А. Браун, С. Верба, Х. Віарда, А. Віддавський, Є. Вятр, Д. Гарднер, Д.Горер, Л. Диттмер, Д. Елазар, А. Інкелес, Р. Корр, Л. Пай, М. Петро, Д. Поп, Д.Рікман, У. Розенбаум, Р. Такер, С. Уайт, О.Рябов, В.Чистяков, О.Галкин.

У вітчизняній науці різні аспекти політичної культури досліджуються в працях В.Андрушенка, В.Бабкіна, О.Бабкіної, Н.Гайворонюка, Є. Головахи, В.Горбатенка, П.Кононенка, В. Кресіної, В. Лісового, О. Лузана, І. Миговича, М.Нагорної, Н.Паніної, Ю.Пахомова, В. Потульницького, В. Ребкала, Ю. Римаренка, Ф. Рудича, В.Лісовського, М.Сужикова, Л.Топчія, Ю.Деркача, О.Клименка, М.Пірена, О.Рудакевича, В.Яніва, С.Рябова, В.Табачковського, В.Полипенка, М.Шульги та інших.

Власне молодіжному аспектові політичної культури присвячені дослідження В.Бебика, В. Боровика, М.Головатого, В. Драговця, В. Капіцина, Є.Красова, Є.Комарова, О. Корнієвського, В.Рябіки, Ф.Шереги, В. Щегорцова, В.Якушика, М.Остапенко, О. Морозової та інші.

Водночас й досі не існує однозначного тлумачення самого поняття «політична культура». Так, сучасні зарубіжні дослідники, зокрема О. Рябов і В. Чистяков, виокремлюють три напрями у вивченні політичної культури, які сформувалися в науці:

- трактування політичної культури як сукупності знань і духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду, традицій, системи політичних інститутів;

- політична культура як узагальнена характеристика людини, рівень її політичного

розвитку та активності, уміння застосовувати політичні знання на практиці;

- політична культура як процес, спосіб, форма реалізації сутнісних характеристик людини, її знань, переконань у громадсько-політичній діяльності [7, с. 50].

Українські дослідники проблеми В.І.Бурдяк та Н.Ю.Ротар відзначають, що українська політична наука сформувала два теоретичні напрямки аналізу цього феномену. До першого вони відносять тих, хто політичну культуру вважає як сукупність знань, цінностей, політичного досвіду та традицій, принципів і способів політичної діяльності та функціонування політичних інститутів. До представників цього напрямку відносять С.Рябова, Л. Нагорну, В. Потульніцького, В. Полохала та ін. Другий напрям розуміння політичної культури виходить з того, що вона аналізується під кутом зору політико-психологічних характеристик індивіда та його включення в політику. Його розділяють В. Бебик, В. Лісовий, М. Пірен, О. Рудакевич, В. Янів та ін [2, с. 13].

Проте не дивлячись на значний доробок у дослідженні політичної культури в сучасній соціологічній та політичній науках в нашій країні надзвичайно мало праць, присвячених дослідженню чинників і особливостей формування політичної культури громадян у нових умовах, і зокрема молодіжної політичної субкультури. Існує переконання у тому, що політичну культуру молоді потрібно активно формувати, але мало хто знає, що собою являє політична культура сучасної української молоді на етапі зміни ідейних та моральних орієнтирів та як її формувати. Не враховуються і впливові фактори у процесі політичної соціалізації молоді, а саме система освіти, ринкові відносини у сфері працевлаштування, політичний плюралізм, громадські об'єднання, глобальний інформаційний простір тощо. Ми згодні з думкою О.Морозої проте, що в сучасній науці «повністю ігнорується той факт, що формування політичної культури молоді є двоєдиним процесом. Не лише культура справляє вплив на свідомість молоді, а й сама молодь своїми вчинками впливає на політичну культуру, певною мірою визначаючи її основні характеристики в певний історичний період. Нерідко розмірковування про необхідність формування політичної культури молоді відбуваються без належного усвідомлення цього явища та його нової структури, яка має мало спільного з політичною культурою молоді часів розвинутого соціалізму» [5, с. 4]. Отже, виходячи з вищевказаного, під політичною культурою ми розуміємо концентрований у суспільній свідомості національний або груповий історичний досвід, який інтеріоризується у певний рівень політичної свідомості людей у суспільстві, їхнє вміння використовувати набуті політичні знання в практичній діяльності, а також способи політичних дій і політичної поведінки індивідів

або суспільних груп. Політична культура виявляється через діяльність держави, політичних партій, політичних рухів, суспільних організацій, трудових колективів, окремих громадян тощо. Однак, політична культура не є сталим феноменом, вона, з одного боку, має здатність постійно трансформуватися під впливом нових явищ у суспільному житті, а з іншого змінювати й саму політичну систему, продуктивно впливати на формування нових інститутів та елементів цієї системи.

Більшість дослідників дійшли висновку, що на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку спостерігається низький рівень особистісної політичної культури молоді, який проявляється як на рівні реалізації політичної свідомості, так і на рівні актуалізації її політичної поведінки.

Так, за результатами міжнародного порівняльного соціологічного опитування «Дослідження європейських цінностей», проведеного наприкінці 2008 року Інститутом економіки та прогнозування НАН України, сучасна молодь надає перевагу сімейним цінностям (84,5 % опитаних віком від 18 до 24 років, 91,2% - від 25 до 34 років). Водночас політика є дуже важливою лише для 5% і 7,5% опитаних відповідних вікових категорій при помітному наростанні протестних настроїв і правового нігілізму молоді [4]. Завідувач лабораторії психології політичної участі Інституту соціальної та політичної психології АПН України Л. Кияшко, схильна вважати, що найактуальнішими проблемами молоді є на сьогодні їх особистісна незахищеність, недотримання прав і свобод особистості. Натомість відповідальність перед суспільством знаходиться у так званій інертній зоні, тобто не є важливою цінністю для молодого покоління [4].

За даними «Інституту досліджень соціального капіталу» у місті Києві в соціологічному опитуванні, проведеному серед молоді у 2008 році, переважно серед студентів виявилось, що 2,5% опитаних взагалі не мають потреби у тому, щоб дізнаватися новини, 6% – дізнаються новини лише з газет, які безкоштовно роздають біля метро, 25,5% – дізнаються новини від друзів і знайомих, а 12% – визнали, що дивляться новини по телебаченню, проте перемикають канал, якщо там немає сюжетів про резонансні убивства і тому подібне. А аналіз всеукраїнського соціологічного опитування (2008 р.) виявив, що лише 16% молоді цікавляться політикою, 46,2% зазначили, що цікавляться нею лише періодично, а 19,1% – ставляться до неї байдуже, а 16,9% – взагалі принципово нею не цікавляться [3]. Таку політичну апатію можна пояснити недовірою молодих людей до діяльності існуючих політичних інститутів, лідерів, невірою в те, що молода людина може вплинути на прийняття владних рішень, на перебіг політичних подій тощо.

Якщо ж говорити про такий важливий чинник

існування громадянського суспільства як соціальний капітал, то у 2007 році в Україні лише 18% опитаних представників української молоді вважали, що більшості людей можна довіряти [3]. За результатами загальнонаціонального моніторингового соціологічного дослідження «Україна і українці», яке проводили Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс» спільно з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України у 2011 році рівень довіри респондентів до всіх без винятку органів державної влади України слід визнати як однозначно низький. На окрему увагу звертає той факт, що рівень довіри до опозиції фактично нічим не відрізняється від рівня довіри до органів діючої влади.

Поміж різних державних інститутів, представлених в опитувальнику, найбільший рівень довіри зафіксовано до церкви (конфесії до якої вони належать) – 63,5%, а на другій позиції опинились засоби масової інформації – 50,6%, на третій - армія України (42,6%). Зовсім або скоріше не довіряють Верховній Раді України – 78%, політичним партіям – 75,6%, Уряду України – 73%, опозиції - 71,8%, судам – 71,2%, банкам – 70,4%, міліції – 70,1%, прокураторі – 68,2%, місцевим органам влади – 59,2% [9].

Отже, більшість сучасних громадян віддають перевагу релігійним ціннісним орієнтаціям, що дозволяє говорити про більший інтерес і схвальне ставлення до релігійних цінностей порівняно з політичними. Вірогідно, така ситуація викликана пошуком певних орієнтирів, які можуть забезпечити духовну та ціннісну опору в умовах нинішньої суспільно-політичної дійсності. У цьому зв'язку М.Білик, досліджуючи політичну свідомість молоді зазначає, що переважання релігійного ціннісного рівня над політичним у структурі масової свідомості не характерне для розвинених демократичних країн, які, навпаки, останнім часом прагнуть нейтралізувати вплив релігійного фактора на становлення індивідуальної свідомості [1, с.98].

Все це підтверджує думку, що для України нині дуже важливо утвердити взаємну довіру – так званий соціальний капітал, дефіцит якого гостро відчувається як в суспільстві в цілому, так і в молодіжному середовищі зокрема.

Невід'ємним компонентом політичної культури є політична активність, а участь у справах суспільства – найважливіший елемент функціонування демократії. Саме завдяки йому громадяни добиваються підзвітності владних структур. Політична участь перш за все проявляється в діяльності молодіжних громадських об'єднань і політичних партій, які є важливим фактором існування громадянського суспільства. З огляду на це, треба зазначити, що на тлі щорічного зростання розчарування молоді у політиці, саме молодіжні громадські об'єднання отримують від молодих громадян України

найвищий кредит довіри. Про це, наприклад, свідчать результати всеукраїнського соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціального капіталу» у 2008 році, згідно із яким саме молодіжні громадські об'єднання користувалися найменшим рівнем недовіри (13,6%). Ці дані підтверджують і результати опитування серед студентів стосовно їхньої громадсько-політичної діяльності: 7,4% респондентів назвали себе членами громадських організацій, 5% – членами партій, і аж 13,5% – членами молодіжних громадських організацій [3]. Вочевидь те, що саме молодіжні громадські об'єднання користуються найбільшим рівнем довіри серед молоді в Україні.

Отже, можна стверджувати, що в суспільстві існує реальна потреба в організаціях такого типу. І хоча активність і участь молоді в них сьогодні не така вже й висока, як хотілось би, ця ситуація суто тимчасова, спричинена конкретними загальносуспільними тенденціями, в першу чергу зневірою і розчаруванням політикою і її лідерами. Тому, на наш погляд, молодіжні політичні партії та громадські організації мають серйозні перспективи у середовищі української молоді.

Обмеженим є і представництво молоді в державних органах влади. Так, в обраному у 2006 році парламенті налічувалося всього приблизно 5% молоді, при тому, що молодь становила 23% від загальної кількості населення, а в партійних списках було представлено лише від 5% до 13% людей віком до 35 років [8]. Приблизно така ж ситуація зберігається і у Верховній Раді VI скликання, і у місцевих радах відповідно.

Водночас, за даними Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, кожного року корпус державної служби оновлюється молоддю на 20%. Це означає, що щорічно до нього вливається близько 50 тис. молодих людей, оцінка професійної придатності більшості з яких відбувається безпосередньо під час конкурсу. Разом з тим плінність кадрів в органах державної влади сягає тих самих 20% на рік. Тому експерти й звертають увагу на необхідність розробки чітких механізмів та методів відбору молоді до управлінської діяльності [6, с.126].

Таким чином, сучасне молоде покоління соціалізується у суперечливих умовах відновлення інститутів політичної освіти, державної влади, власності і ринкових відносин. І прикро те, молодь оцінюється як об'єкт політики а не як суб'єкт, тому не завжди молода людина відчуває себе потрібною в державотворчих процесах. Слід пам'ятати, що молоді люди не цікавляться політичним життям не через власну байдужість, а саме через зневіру у те, що вони щось можуть змінити у державі, а такий стан справ може призвести до повної відчуженості молоді в соціально-політичній сфері і втрати цього покоління для майбутнього України. Тому актуальною суспільною потребою є виховання інтересу до суспільно-політичних подій,

розуміння молоддю можливості впливати на них. Однак самої такої зацікавленості замало. Необхідні ще й практичні дії в напрямку заохочення участі молоді в розвитку державотворчих процесів, потрібна відповідна молодіжна політика, яка б урахувала інтереси молоді, визначала механізми та шляхи вирішення їхніх проблем. У зв'язку з тим, що громадські молодіжні об'єднання користуються найбільшим кредитом довіри, потрібно розробити шляхи вдосконалення роботи молодіжних громадських організацій та рухів, створення умов для формування класу молодіжної політичної еліти, у тому числі можливості поповнення її за рахунок молодіжних лідерів. Також впливом фактором політичної соціалізації виступає освіта. Проте, вона більше відповідає критеріям професійної підготовки, основаної на знаннях і інформації. З огляду на це, актуальним є впровадження якісно нових підходів, методик, навчальних дисциплін щодо підготовки молоді до життя в нових умовах демократичного суспільства, які б були спрямовані на формування політичної свідомості молоді на основі ідей національного, духовного відродження України, укорінювали у свідомості та поведінці пануючих у даній системі політичних цінностей, норм, орієнтацій та зразків поведінки, забезпечували б рівень політичної освіченості, необхідного для сприйняття демократичних ідеалів і норм.

1. Білик М. Особливості формування політичної культури сучасної молоді / М.Білик // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С.96-105.
2. Бурдяк В. І. Політична культура, ідеологія, психологія: навч. посіб. / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. – Чернівці: Рута, 2000. – 234 с.
3. Інститут дослідження соціального капіталу. Дослідження «Соціальний капітал Львівщини та його проєкція на активність молоді в громадському житті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risclviv.wordpress.com/2010/09/11/hello-world>
4. Матеріали круглого столу «Молодь та європейські цінності». – К., 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/>
5. Морозова О.О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О.О. Морозова; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – 19 с.
6. Нове покоління незалежної України (1991-2001 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. - К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 211 с.
7. Рябов А.И. Политическая культура / А.И.Рябов, В.Б.Чистяков // Вестник Московского ун-та. – Сер.12. Социально-политические исследования. – 1994.– №1. – С. 50 – 51.
8. Узніченко В. Роль політичних партій у процесі соціалізації української молоді [Електронний ресурс] / В. Узніченко // Український науковий журнал «освіта регіону». – 2012. – №1. – Режим доступу до журн.: <http://www.social-science.com.ua>
9. Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс». Результати моніторингового дослідження «Україна та українці», 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socis.kiev.ua/ua/>

Олександр Волков

Метаморфози політичної свободи у дискурсі суб'єкта революції

У статті розглядається катафатичне і апофатичне трактування політичної свободи. Показано, яким чином її вимога може використовуватися для здійснення впливу. Розкрито, що маніфестація свободи суб'єкта революції припускає його підпорядкування зовнішньому іншому.

In the article is examined katathaty and akatathaty interpretation of political freedom. It is shown how her requirement can be used for influence. It is exposed, that manifestation of freedom of subject of revolution assumes his submission external other.

Повнота здійснення політичного суб'єкта залежить від характеру співвідношення свободи та залежності, у межах яких він себе реалізує. Відповідно, свобода та залежність будуть характеристиками відносин між політичними суб'єктами. Імператив свободи найчастіше виражається у вимозі незалежності й навпаки. Свобода включає можливість для реалізації, залежність, навпаки, її обмеження. При цьому наявність свободи означає отримання самостійності, тим самим, розширення горизонту існування. У свою чергу виникнення залежності пов'язане з обмеженням можливостей для розвитку.

Відзначимо, що єдність свободи та залежності обумовлена тим, що свобода для себе спочатку передбачає залежність, оскільки припускає

обмеження свободи іншого. Залежність викликана тим, що кожен суб'єкт має межі у своїй своєрідності. Тому кожен з суб'єктів, унаслідок унікальності, має потребу, в тій або іншому мірі, в іншому. Саме неповторність є, з одного боку, перешкодою для суб'єкта, з другою виступає причиною потреби в іншому. Тому свобода можлива за наявності залежності, навпаки, наявність залежності припускає свободу. Свобода полягає у можливості використання унікальності іншого, тим самим зняття своєї обмеженості.

Тому повна незалежність політичного суб'єкта в принципі неможлива. В умовах глобалізації один з суб'єктів є в більшій або меншій мірі домінуючим, а інший – залежним. Тому прагнення до свободи, в аспекті повноти реалізації самозвеличання, може бути проявом